

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

DOI: 10.33498/jour-2024-12-115

Олександр Дроздов

доктор юридичних наук, професор,
запрошений професор Університету Барселони
(Барселона, Королівство Іспанія),
професор кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
(Харків, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1364-1272>
drozdov.am1978@gmail.com

Олена Дроздова

кандидатка юридичних наук, доцентка, адвокатка,
запрошена професорка Університету Барселони
(Барселона, Королівство Іспанія),
доцентка кафедри кримінально-правових та адміністративно-
правових дисциплін приватного закладу вищої освіти
“Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука”
(Рівне, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8018-8116>
e.valerevna1991@gmail.com

Володимир Ковтун

студент 1 курсу магістратури факультету адвокатури,
член вченої ради Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
експерт з питань акредитації освітніх програм
Національного агентства забезпечення якості вищої освіти
(Харків, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0660-1320>
vladimir.kovtun20@gmail.com

УДК 341.231.145 + 343.131.7

ПРЕЗУМПЦІЯ НЕВИНУВАТОСТІ ЯК АКСІОЛОГІЧНИЙ І НОРМАТИВНИЙ ФЕНОМЕН: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПРЕЦЕДЕНТНОЇ ПРАКТИКИ

Анотація. Презумпція невинуватості є одним із ключових принципів кримінального процесу, що гарантує справедливість судочинства та захист прав особи. В умовах європейської інтеграції України особливого значення набуває аналіз її доктринального та нормативного змісту через призму Європейської конвенції з прав людини, Хартії Європейського Союзу про основні права, а також практики Європейського суду з прав людини та Суду справедливості ЄС.

© Олександр Дроздов, Олена Дроздова, Володимир Ковтун, 2024

Метою дослідження є порівняльно-правовий аналіз розвитку концепції презумпції невинуватості у практиці ЄСПЛ, визначення основних підходів Суду до її застосування в кримінальному процесі та суміжних провадженнях, а також оцінка їх імплементації в українське законодавство та правозастосування. Особлива увага приділяється стандартам доказування вини, забезпеченню рівноваги між державними інтересами та правами особи, а також ризикам порушення цього принципу в практиці українських судів та правоохоронних органів.

У процесі дослідження визначено такі ключові підходи ЄСПЛ до презумпції невинуватості. Неприпустимість передчасних публічних заяв посадових осіб і державних органів, що можуть формувати в суспільстві переконання щодо винуватості особи до ухвалення вироку. Формулювання судових рішень має виключати будь-які натяки на вину особи у разі відсутності обвинувального вироку. Презумпція невинуватості поширюється й на посткримінальні процедури – особу не можна вважати винною в адміністративних чи цивільних справах без відповідного судового рішення. Адміністративні санкції можуть застосовуватися, проте вони не повинні набувати ознак кримінального покарання та суперечити презумпції невинуватості. Відмова у компенсації після скасування обвинувального вироку не є автоматичним порушенням презумпції невинуватості, якщо не містить натяків на фактичну вину особи. Перекладення тягаря доказування на сторону захисту суперечить принципу презумпції невинуватості та є порушенням ст. 6 Конвенції.

Дослідження підтверджує комплексний характер презумпції невинуватості та необхідність її неухильного дотримання у всіх сферах правозастосування відповідно до стандартів ЄСПЛ. Висновки роботи можуть бути використані для удосконалення Кримінального процесуального кодексу України, узгодження його положень з європейськими стандартами та запровадження додаткових гарантій захисту прав обвинувачених осіб.

Ключові слова: кримінальне провадження; засади кримінального провадження; остаточні рішення Верховного Суду; юридичні позиції Конституційного Суду України; прецедентна практика Європейського суду з прав людини; практика Суду справедливості ЄС; право Європейського Союзу.

Презумпція невинуватості є фундаментальним принципом кримінального судочинства як в Україні, так і в демократичних правових державах. Вона не лише визначає стандарти справедливого судового розгляду, а й виступає ключовим елементом правозахисних механізмів у сфері кримінального процесу. Динамічний розвиток цієї правової категорії диктує необхідність глибокого доктринального аналізу, адже її аксіологія постійно еволюціонує під впливом змін у міжнародному праві та правозастосовній практиці.

Міжнародне право прав людини закріплює презумпцію невинуватості як імперативну гарантію, що забезпечує захист прав і свобод людини та громадянина. Принцип має універсальний характер і є обов'язковим до застосування у всіх правових системах, що відповідають стандартам Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод¹ (далі – Конвенція) та Хартії Європейського Союзу про основні права².

Крім того, презумпція невинуватості є наріжним каменем реформ у сфері кримінального процесуального права, які стали необхідними в кон-

¹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text> (дата звернення 30.12.2024).

² Charter of Fundamental Rights of the European Union <https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/char_2012/oj> (accessed 30.12.2024).

тексті євроатлантичної інтеграції України. Її дотримання та імплементація міжнародних стандартів у національне законодавство є важливою умовою для гармонізації правової системи України з європейськими підходами.

Сучасна доктрина кримінального процесу також базується на цьому принципі, оскільки він визначає межі допустимих обмежень прав людини у кримінальному провадженні. Зокрема, презумпція невинуватості виступає ключовим критерієм правомірності таких процесуальних дій, як проведення слідчих (розшукових) дій, застосування заходів забезпечення кримінального провадження та запобіжних заходів. Відповідно питання її дотримання набуває особливої значущості у світлі сучасних викликів, пов'язаних із забезпеченням балансу між ефективністю кримінальної юстиції та захистом прав особи.

Досліджуваний правовий феномен завжди перебував у фокусі уваги науковців. О. Капліна підкреслює, що презумпція невинуватості передбачає припущення про невинуватість особи до доведення протилежного в установленому законом порядку і обвинувальним вироком. Закріплення цього принципу в Конституції України³ є важливим для захисту прав осіб, що беруть участь у кримінальному процесі, а також для слідчої та судової практики. Це ключовий принцип, який впливає на кримінальне доказування і має значення для суспільства, оскільки його вплив поширюється на всі сфери правових відносин, тому презумпцію невинуватості слід розглядати у вузькому кримінально-процесуальному та широкому загальноправовому контекстах⁴. О. Дроздов та І. Басиста висвітлювали питання кореляції презумпції невинуватості в кримінальному та цивільному процесах⁵. О. Торбас і В. Завтур досліджували міжнародні стандарти та досвід вітчизняної нормотворчості в аспекті права особи вважатися невинуватою доти, доки її вину не буде доведено в законному порядку⁶. В. Тертишник вивчав питання застосування презумпції невинуватості при виконанні функції захисту⁷. Своєю чергою К. Чумак порушував питання співвідношення стандартів Європейського суду з прав людини та національного законодавства в аспекті презумпції невинуватості⁸. Варто зауважити, що, незважаючи на приділену науковцями увагу до проблематики статті, все ж

³ Конституція України від 28 червня 1996 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 30.12.2024).

⁴ О. Капліна. 'Стаття 62', *Конституція України. Науково-практичний коментар* (Р. Стефанчук, О. Петришин заг. ред., Нац. акад. прав. наук України, Конст. Суд України. Право 2024) 444–445.

⁵ I Basysta, R. Blahuta, O. Drozdov, O. Drozdova, A. Khytra, 'Analysis of the admissibility of establishing the circumstances of intentional deprivation of life of the testator by the heir in a civil case through the lens of the presumption of innocence, the practice of the European Court of Human Rights' [2024] 3(7) *Social & Legal Studies* 137–147.

⁶ В. Завтур, О. Торбас, 'Право особи вважатися невинуватою доти, доки її вину не буде доведено в законному порядку: міжнародні стандарти та досвід вітчизняної нормотворчості' [2023] 1(38) *Правова позиція* 178–183.

⁷ В. Тертишник, 'Презумпція невинуватості: інтегральна правнича засада та її застосування у разі виконання функції захисту' [2018] 2(11) *Правова позиція* 146–153.

⁸ К. Чумак, 'Презумпція невинуватості у національному законодавстві і практиці Європейського суду з прав людини' [2017] 2 *Науковий часопис Національної академії прокуратури України* 177–183.

постає необхідність актуалізації досліджень та інтерпретації їх у контексті сучасних реалій, а також висвітлення проблеми крізь призму оновленої практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Страсбурзький суд, Суд), права Європейського Союзу (далі – ЄС) та прецедентної практики Суду справедливості Європейського Союзу (далі – Суд справедливості, Суд ЄС).

Метою дослідження є проведення доктринально-правового дослідження феномену презумпції невинуватості крізь призму актуальної практики ЄСПЛ, права ЄС і Суду справедливості ЄС; висвітлити актуальні проблеми правозастосування презумпції невинуватості в українській судовій правозастосовній практиці; запропонувати шляхи вирішення колізій правозастосування шляхом внесення змін до концепцій тлумачення та правозастосування, внесенням змін до чинного законодавства тощо.

Для зручності та системності висвітлення результатів дослідження вбачається за необхідне розділити виклад матеріалу на такі частини: 1) презумпція невинуватості як нормативний феномен у практиці Європейського суду з прав людини; 2) право особи вважатися невинуватою доти, доки її вину не буде доведено в законному порядку в праві Європейського Союзу та практиці Суду справедливості Європейського Союзу.

Презумпція невинуватості як нормативний феномен у практиці Європейського суду з прав людини

Стаття 6 Конвенції, а саме її п. 2, встановлює, що кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку. Практика її застосування є дуже різноманітною, яку буде проаналізовано далі.

Європейський вектор прецедентної практики

Так, ЄСПЛ ухвалив рішення у справі “Yoncheva c. Bulgarie”, визнавши порушення презумпції невинуватості відповідно до п. 2 ст. 6 Конвенції. Суть справи полягала в тому, що болгарська прокуратура опублікувала пресреліз, у якому заявницю, відому журналістку та політика, фактично представили як винну у відмиванні коштів ще до судового розгляду. Суд підкреслив, що державні органи мають право інформувати громадськість про кримінальні розслідування, однак вони зобов’язані робити це з обережністю, щоб не порушувати презумпцію невинуватості. У своєму рішенні Суд зазначив, що використання прокуратурою таких термінів, як “співучасник”, “злочинне походження коштів” та “організована злочинна група”, у поєднанні з категоричними висновками про причетність заявниці до злочину створило враження про її винуватість ще до офіційного вироку. Вказане, а також значне поширення інформації в медіа, суттєво вплинуло на її репутацію та суспільне сприйняття. ЄСПЛ підтвердив, що подібні дії органів влади несумісні

з принципом презумпції невинуватості, оскільки формують упереджене ставлення до обвинуваченого до завершення судового процесу. На підставі цього Суд визнав порушення п. 2 ст. 6 Конвенції у цій справі⁹.

У рішенні ЄСПЛ у справі “*Machalický проти Чеської Республіки*” розглянуто питання порушення презумпції невинуватості в контексті цивільного провадження щодо відшкодування шкоди після закриття кримінальної справи за строком давності. Заявник оскаржив відмову чеських судів у призначенні компенсації за судові витрати та втрачені доходи. Національні суди відмовили у відшкодуванні, посилаючись на те, що, хоча кримінальне переслідування було припинено, заявник не був визнаний невинуватим у правопорушенні, а його дії відповідали складу злочину, що виключало можливість компенсації. ЄСПЛ підкреслив, що принцип презумпції невинуватості не дозволяє державним органам і судам трактувати особу як винну після припинення кримінального провадження. Суд зазначив, що, хоча національні суди можуть розглядати факти, пов’язані з попереднім кримінальним обвинуваченням, вони не повинні робити висновки, які суперечать презумпції невинуватості. У даній справі чеські суди фактично припустили вину заявника, що порушує його право на справедливий суд. Рішення ЄСПЛ у цій справі посилює захист осіб, щодо яких кримінальні провадження були закриті без обвинувального вироку, та встановлює чіткі межі допустимості оцінок їхніх дій у наступних цивільних процесах¹⁰.

ЄСПЛ у справі “*Косован (Cosovan) проти Республіки Молдова (№ 2)*” (заява № 36013/13) розглянув скаргу заявника, який стверджував порушення права на справедливий суд (ст. 6 Конвенції) через конфіскацію його майна після закриття кримінального провадження за строками давності. ЄСПЛ наголосив, що презумпція невинуватості поширюється не лише на незавершені кримінальні провадження, а й захищає осіб, щодо яких провадження було закрито, від офіційного чи неявного визнання їх винними. Суд установив, що рішення національних органів фактично визнавало заявника винним, оскільки конфіскація його коштів ґрунтувалася на припущенні про їх злочинне походження без судового вироку. Водночас ЄСПЛ визнав, що конфіскація майна як превентивний захід може застосовуватися незалежно від кримінальної відповідальності, якщо вона не містить елементів кримінального покарання. Однак у цій справі формулювання національних рішень могли створювати враження, що заявник фактично визнаний винним без судового процесу, що порушило його право на презумпцію невинуватості. Отже, ЄСПЛ констатував порушення п. 2 ст. 6 Конвенції. Досліджуване рішення є важливим прецедентом щодо допустимих меж конфіскації майна

⁹ Yoncheva c. Bulgarie. European Court of Human Rights. App no. 39127/19. Judgment. 7 January 2025 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-238656>> (accessed 30.12.2024).

¹⁰ Machalický v. the Czech Republic. European Court of Human Rights. App no. 42760/16. Judgment. 10 October 2024 <<https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-236186>> (accessed 30.12.2024).

без засудження та захисту від необґрунтованого звинувачення у вчиненні кримінального правопорушення¹¹.

Заявник у справі “*Chokov v. Bulgaria*” пан Чоков був заарештований і притягнутий до кримінальної відповідальності у травні 2016 р. Наступного дня після його арешту генеральний секретар Міністерства внутрішніх справ Болгарії зробив публічні заяви на пресконференції щодо кримінального провадження, яке тривало проти заявника. У листопаді 2016 р. Чоков звернувся до ЄСПЛ, скаржачись на порушення його права на презумпцію невинуватості через ці заяви. Кримінальне провадження щодо нього завершилося у 2022 р. Уряд Болгарії заперечив прийнятність скарги, вказуючи на те, що заявник не вичерпав національні засоби правового захисту. Зокрема, він мав можливість подати позов про відшкодування шкоди згідно зі ст. 49 Закону про зобов’язання та контракти, що дає змогу отримати компенсацію за порушення презумпції невинуватості. ЄСПЛ підтримав позицію уряду, посилаючись на раніше ухвалені національні рішення, які підтверджують ефективність цього засобу правового захисту. На відміну від справи “*Lolova та інші проти Болгарії*”, де аналогічне заперечення було відхилене, оскільки у випадку Чокова держава-відповідач надала докази ефективності зазначеного механізму, зокрема судові рішення у двох окремих справах. В одній із цих справ, що розглядалася між 2010 і 2012 рр., болгарські суди визнали порушення права на презумпцію невинуватості та присудили фінансову компенсацію заявнику, що свідчить про дієвість національного засобу правового захисту. ЄСПЛ дійшов висновку, що заявник міг подати відповідний позов без очікування завершення кримінального провадження. Оскільки він цього не зробив, ЄСПЛ визнав скаргу неприйнятною через невичерпання внутрішньодержавних засобів правового захисту¹².

У справі “*Gravier v. France*” (№ 49904/21) заявник, партнер аудиторських фірм, скаржився, що формулювання у рішеннях апеляційного та касаційного судів Франції фактично визнавали його винним у шахрайських діях, хоча він лише перебував під слідством. ЄСПЛ наголосив, що презумпція невинуватості порушується, коли офіційні заяви або судові рішення створюють враження про вину особи до ухвалення остаточного вироку. Суд вказав, що використане Касаційним судом формулювання (“участь у шахрайській змові”) у поєднанні з іншими висловами виходило за межі допустимого опису підозри та могло сприйматися як передчасне визнання провини. ЄСПЛ установив, що такі висловлювання порушили п. 2 ст. 6 Конвенції,

¹¹ Cosovan v. the Republic of Moldova (No. 2). European Court of Human Rights. App no. 36013/13. Judgment. 8 October 2024 <<https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-236132>> (accessed 30.12.2024).

¹² Chokov c. Bulgarie. European Court of Human Rights. App no. 73896/16. Decision. 10 September 2024 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-237415>> (accessed 30.12.2024).

оскільки вийшли за межі нейтрального викладу фактів і мали негативний вплив на права заявника¹³.

Справа *“Нілон та Халлам проти Сполученого Королівства”*¹⁴ стосувалася відхилення вимог заявників про відшкодування в разі судової помилки після того, як їхні обвинувальні вирoki було скасовано, коли нові докази поставили під сумнів обвинувачення проти них. У своїй судовій практиці ЄСПЛ визнав другий аспект п. 2 ст. 6 Конвенції, який застосовується після завершення кримінального провадження, щоб захистити колишніх обвинувачених, яких було виправдано або щодо яких кримінальне провадження було припинено, від того, щоб їх сприймали публічні службовці та органи влади так, ніби вони фактично винні. Такі особи є невинуватими в очах закону й повинні розглядатися саме так. У зазначеній справі ЄСПЛ підтвердив, що п. 2 ст. 6 Конвенції застосовується в цьому другому аспекті. Крім того, після огляду своєї судової практики з цього питання ЄСПЛ виснував, що у всіх таких випадках, незалежно від характеру наступних проваджень і незалежно від того, чи кримінальне провадження завершилося виправданням або припиненням, питання, яке має розглянути ЄСПЛ, полягає в тому, чи рішення та обґрунтування національних судів або інших органів влади в наступних провадженнях, розглянуті в цілому та в контексті дій, які вони зобов’язані здійснювати згідно з національним законодавством, означають покладання на заявника кримінальної відповідальності. Покладати на особу кримінальну відповідальність означає відображати думку, що вона винна за стандартами кримінального права у вчиненні злочину. ЄСПЛ підтвердив, що п. 2 ст. 6 Конвенції гарантує право вважатися “невинуватим доти, доки вина не буде доведена в законному порядку” і діє як процесуальна гарантія в контексті кримінального судового провадження. Однак з часом ЄСПЛ виробив “другий аспект”, який застосовується після завершення кримінального провадження, щоб захистити колишніх обвинувачених, яких було виправдано або щодо яких кримінальне провадження було припинено, від того, щоб їх сприймали публічні особи та органи влади так, ніби вони фактично винні. Велика палата підтвердила, що другий аспект п. 2 ст. 6 Конвенції застосовується до цієї справи. Крім того, після огляду своєї судової практики з цього питання ЄСПЛ вважав, що у всіх таких випадках, незалежно від характеру наступних проваджень і незалежно від того, чи кримінальне провадження завершилося виправданням або припиненням, питання, яке має розглянути ЄСПЛ, полягає в тому, чи рішення та обґрунтування національних судів або інших органів влади в наступних провадженнях, розглянуті в цілому та в контексті дій, які вони зобов’язані здійснювати згідно з національним законодавством, означають покладання на заявника кримінальної

¹³ Gravier c. France. European Court of Human Rights. App no. 49904/21. Judgment. 4 July 2024 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-234523>> (accessed 30.12.2024).

¹⁴ Nealon and Hallam v. the United Kingdom. European Court of Human Rights. App nos. 32483/19, 35049/19. Judgment. 11 June 2024 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-234468>> (accessed 30.12.2024).

відповідальності. Сполучене Королівство мало право самостійно вирішувати, як визначати “судову помилку”, і провести обґрунтовану політичну межу щодо того, хто з ширшого кола осіб, яким скасували вироки за апеляцією, має право на компенсацію, за умови, що відмова у компенсації сама по собі не означає покладення кримінальної відповідальності на невдалого заявника. Зрештою, ЄСПЛ зазначив, що не є байдужим до потенційно руйнівного впливу необґрунтованого засудження¹⁵.

ЄСПЛ у справі “Bavčar v. Slovenia” розглянув скаргу колишнього міністра Словенії Ігоря Бавчара, який заявляв про порушення його права на справедливий судовий розгляд (п. 1 ст. 6 Конвенції) та презумпції невинуватості (п. 2 ст. 6). Ключовим аспектом справи стало інтерв’ю тодішнього міністра юстиції Словенії, який публічно коментував провадження, заявляючи, що заявник “має бути остаточно засуджений”. Висловлювання були сприйняті як політичний тиск на судові органи. Суд наголосив, що принцип презумпції невинуватості порушується, коли державні посадовці публічно заявляють про вину особи до завершення судового розгляду. ЄСПЛ зауважив, що хоча на момент висловлювань міністра заявник уже був засуджений, виконання його вироку було призупинено. Використані формулювання, зокрема загроза “політичних наслідків” у разі припинення справи через закінчення строку давності, створювали тиск на суд і підривали неупередженість правосуддя. ЄСПЛ визнав, що у справі “Bavčar v. Slovenia” було порушено п. 2 ст. 6 Конвенції, оскільки заяви високопосадовця підривали фундаментальний принцип презумпції невинуватості. Водночас Суд не вважав за необхідне окремо аналізувати питання незалежності та безсторонності суду за п. 1 ст. 6, оскільки основне порушення вже було встановлено¹⁶.

У червні 2023 р. ЄСПЛ ухвалив рішення у справі “Ispiryan v. Lithuania”, у якій заявниця оскаржувала своє відсторонення від посади директора державної школи під час розгляду кримінального провадження проти неї. Вона вважала, що такі дії державних органів суперечать презумпції невинуватості, гарантованій ст. 6 Конвенції. Суд підкреслив, що презумпція невинуватості не обмежується лише кримінальним процесом, а поширюється на будь-які офіційні заяви представників держави, які можуть сформулювати у суспільства враження про вину особи до винесення судового рішення. У справі було розглянуто висловлювання муніципальних органів влади щодо підозр проти заявниці. Хоча деякі формулювання могли бути невдалими, Суд дійшов висновку, що вони не свідчили про те, що заявницю вважали винною до ухвалення вироку. Крім того, її відсторонення від посади не було пов’я-

¹⁵ О М Дроздов, О В Дроздова, ‘Презумпція невинуватості Vs Відшкодування в разі судової помилки (справа ЄСПЛ “Нілон та Халлам проти Сполученого Королівства”)’ (Судово-юридична газета, 17 червня 2024) <<https://sud.ua/uk/news/blog/303468-prezumptsiya-nevinuvatosti-vs-vidshkoduvannya-v-razi-sudovoyi-pomilki-sprava-yespl-nilon-ta-khallam-proti-spoluchenogo-korolivstva>> (дата звернення 30.12.2024).

¹⁶ Bavčar v. Slovenia. European Court of Human Rights. App no. 17053/20. Judgment. 7 September 2023 <<https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-226432>> (accessed 30.12.2024).

зане з доведеністю вини, а національні органи влади діяли у рамках правових процедур. ЄСПЛ не встановив порушення п. 2 ст. 6 Конвенції, оскільки висловлювання органів влади, якщо їх аналізувати в контексті, не підривали презумпцію невинуватості. Висвітлене рішення ще раз підтверджує, що принцип презумпції невинуватості вимагає особливої обережності у висловлюваннях посадових осіб, проте сам факт дисциплінарних заходів не є автоматичним порушенням цього принципу¹⁷.

Рішення ЄСПЛ у справі “*Rigolio v. Italy*” стосується питання застосування презумпції невинуватості у цивільному провадженні, що відбулося після закриття кримінальної справи через закінчення строків давності. Заявник, колишній державний службовець, був обвинувачений у корупції. Через закінчення строків давності кримінальне провадження було закрито без винесення обвинувального вироку. Водночас прокуратура подала цивільний позов до Рахункової палати щодо відшкодування шкоди муніципалітету. Спочатку регіональна палата відмовила у задоволенні позову, але центральна палата задовольнила його, вказавши на факт корупційного діяння. У цій справі ЄСПЛ нагадав, що при викладенні мотивів судового рішення слід бути особливо уважним і суддя повинен уникати висловлювань, які хоча б через їхню двозначність можуть бути витлумачені як визнання кримінальної протиправності. Однак Суд зазначив, що в цій справі така двозначність може бути виключена: з контексту зрозуміло, що вираз, про який йде мова, включений в *obiter dictum* щодо міркувань тлумачення, мав на меті роз’яснити зв’язок між кримінальним і цивільним провадженням при визначенні цивільної відповідальності, і що він не був пов’язаний з конкретною ситуацією заявника. Включення справи, про яку йдеться, до числа тих, у яких було визнано кримінальну провину, було функціональним для встановлення початку перебігу строку позовної давності, а не цивільної відповідальності. Отже, вислів не стосувався конкретної ситуації заявника, за винятком установлення правових наслідків у абстрактній формі. Суд вважав, що центральна частина аргументації Рахункової палати також не містить жодного фрагмента, який би прямо чи по суті вказував на те, що були дотримані всі умови для притягнення заявника до кримінальної відповідальності за обвинуваченнями, які згодом були зняті за давністю¹⁸.

У своєму рішенні у справі “*Mamaladze v. Georgia*” ЄСПЛ встановив порушення презумпції невинуватості у зв’язку із заявами державних службовців та поширенням у медіа матеріалів кримінального провадження. Заявник, протоієрей і директор медичної клініки Грузинської православної церкви, був заарештований за підозрою в підготовці вбивства особистого секретаря Патріарха Грузії. Відразу після арешту представники прокуратури зробили

¹⁷ *Ispiryian v. Lithuania*. European Court of Human Rights. App no. 11643/20. Judgment. 27 June 2023 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-225444>> (accessed 30.12.2024).

¹⁸ *Rigolio c. Italie*. European Court of Human Rights. App no. 20148/09. Judgment. 9 March 2023 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-223373>> (accessed 30.12.2024).

публічні заяви, які виходили за межі простого інформування громадськості про розслідування, фактично підтверджуючи винуватість заявника ще до судового рішення. Додатково прокуратура поширила докази справи, включаючи записи, що свідчили про намір придбати отруту “з метою вбивства”, що також сприяло формуванню суспільної думки про винуватість заявника. Суд зауважив, що заявника, який на той час був протоієреєм і директором медичної клініки, що діяла під керівництвом Грузинської православної церкви, було заарештовано за підозрою в підготовці вбивства особи, яка також працювала на Церкву. Було неминуче, що кримінальна справа проти нього приверне підвищений інтерес громадськості та широке висвітлення в медіа. На цьому тлі відразу після арешту заявника було зроблено численні публічні заяви. Органи прокуратури заявили, що “зібрані ними докази” свідчили, що заявник “готував вбивство однієї з осіб і саме з цією метою придбав отруйну речовину”. Суд був би готовий визнати, що заява, про яку йдеться, інформувала громадськість про те, що органи прокуратури мали в своєму розпорядженні достатні матеріали для висунення заявнику звинувачень. Проте влада також стверджувала, що якби “[цю речовину] було використано, злочинний намір обвинуваченого було б реалізовано, а летальний результат був би неминучим”. Така заява дещо виходила за межі простого інформування громадськості про звинувачення проти заявника. Що ще важливіше, після початкових заяв прокуратура поширила матеріали щодо кримінальної справи проти заявника. Хоча його справа привернула підвищену увагу громадськості, вимагаючи від органів слідства та прокуратури інформувати громадськість про розвиток його справи, як того також вимагав державний захисник, органи прокуратури поширили матеріали справи, які, серед іншого, свідчать про його очевидну пропозицію придбати ціанід разом із заявою про те, що докази “встановили”, що він намагався отримати інформацію щодо отрути “з метою вбивства” жертви – дії та заяви, що виходять за рамки розсуду та обачності, необхідних для дотримання презумпції невинуватості заявника. ЄСПЛ підкреслив, що державні органи зобов’язані обережно висловлюватися щодо осіб, щодо яких триває кримінальне провадження, аби не створювати враження про їхню вину до винесення судового рішення. Суд визнав, що у цій справі дії органів влади спонукали громадськість до переконання у винуватості заявника ще до завершення судового розгляду, що суперечить принципу презумпції невинуватості. Отже, ЄСПЛ констатував порушення п. 2 ст. 6 Конвенції¹⁹.

Рішення ЄСПЛ у справі “*De Legé v. The Netherlands*”²⁰ стосується меж застосування презумпції невинуватості та права не свідчити проти себе в контексті податкових процедур. Заявник заперечував проти надання інфор-

¹⁹ Mamaladze v. Georgia. European Court of Human Rights. App no. 9487/19. Judgment. 3 November 2022 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-220456>> (accessed 30.12.2024).

²⁰ De Legé v. the Netherlands. European Court of Human Rights. App no. 58342/15. Judgment. 4 October 2022 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-219556>> (accessed 30.12.2024).

мації про іноземні банківські рахунки, посилаючись на право не свідчити проти себе (ст. 6 Конвенції). Однак ЄСПЛ не встановив порушення цього права, оскільки запитувані документи вже існували незалежно від волі заявника, а органи влади були обізнані про їх наявність. Зазначене рішення прикметне тим, що ЄСПЛ роз'яснив характер та обсяг права не свідчити проти себе, зокрема, у контексті примусу, використаного задля отримання документів для податкових процедур, у межах яких на заявника накладалися штрафи. На основі комплексного огляду своєї усталеної практики ЄСПЛ розробив підхід, який варто застосувати в цьому контексті:

– для того, аби виникло питання з точки зору права не свідчити проти себе, потрібно щоб: а) мав місце будь-який тиск або примус відповідної особи; б) особа була піддана наявному чи очікуваному / передбачуваному кримінальному провадженню, тобто “кримінальному обвинуваченню” в автономному значенні п. 1 ст. 6 Конвенції, або викривальна інформація, примусово отримана поза межами кримінального провадження, використовувалася для подальшого кримінального обвинувачення. Це дві передумови для застосування права не свідчити проти себе;

– за дотримання зазначених двох передумов необхідно з'ясувати, чи варто вважати використання доказів, отриманих шляхом примусу / тиску таким, що виходить за межі обсягу захисту права не свідчити проти себе. У разі застосування методів примусу з метою отримання від обвинуваченого відповідей на питання або надання ним показань, усно або письмово, право не свідчити проти себе є застосовним. Однак це право не поширюється на використання в межах кримінального провадження матеріалів, отриманих від обвинуваченого, за допомогою методів примусу, якщо ці матеріали існують незалежно від волі цієї особи;

– у зв'язку із цим у разі використання документальних доказів, отриманих під загрозою покарання, таке використання не охоплюється сферою захисту права не свідчити проти себе, якщо органи влади можуть довести, що примус мав на меті отримання конкретних, раніше наявних документів, тобто документів, які не були створені внаслідок примусу для цілей кримінального провадження, які мають значення для відповідного розслідування і про наявність яких органи влади обізнані. Це виключає “збір компромату” (“fishing expedition”) органами влади;

– однак незалежно від того, чи обізнані органи влади про наявність документальних чи інших речових доказів, якщо вони були отримані методами, що порушують ст. 3 Конвенції, їх використання завжди охоплюється правом не свідчити проти себе;

– зрештою, якщо передумови для застосування права не свідчити проти себе дотримані та використання доказів, отриманих шляхом тиску або примусу, охоплюється сферою захисту цього права, необхідно перевірити, чи не анулює процедура “саму суть” такого права, тобто визначити, як це впли-

нуло на загальну справедливість судового розгляду. Із цією метою необхідно враховувати такі чинники, як характер і ступінь примусу, використаного для отримання доказів; наявність будь-яких відповідних гарантій у межах процедури; використання будь-якого отриманого таким чином матеріалу.

З урахуванням обставин справи ЄСПЛ встановив дотримання двох передумов для застосування права не свідчити проти себе: заявник мав надати банківські документи під загрозою накладення штрафу; самі документи мали стосуватися провадження про накладення на заявника штрафу. Однак документи вже були й органам влади було відомо про їх наявність. Крім того, у цій справі не виникло жодного питання за ст. 3 Конвенції. Отже, примус, про який ідеться, не охоплюється правом не свідчити проти себе. Цього було достатньо для висновку ЄСПЛ про відсутність порушення п. 1 ст. 6 Конвенції²¹.

ЄСПЛ визнав порушення презумпції невинуватості у справі *“Mucha v. Slovakia”* у зв’язку з тим, що національні суди, засуджуючи заявника, спиралися на угоди про визнання винуватості його співучасників, ухвалені тим самим складом суддів, які згодом розглядали і його справу. ЄСПЛ встановив, що: суд першої інстанції, затверджуючи угоди про визнання винуватості співобвинувачених, фактично розглядав роль заявника у злочинах ще до винесення йому вироку; посилання на заявника в рішеннях про затвердження угод створювало ризик формування упередженості суду; судді, які раніше затвердили ці угоди, потім судили самого заявника, що могло поставити під сумнів їхню неупередженість; формулювання в судових рішеннях щодо співучасників могли дати враження, що вина заявника була встановлена ще до його власного судового розгляду. ЄСПЛ підкреслив, що презумпція невинуватості передбачає, що жодна особа не може вважатися винною до моменту ухвалення остаточного обвинувального вироку незалежним і неупередженим судом. У цій справі використання угод про визнання винуватості інших осіб як ключового доказу проти заявника суперечило досліджуваному принципу²².

У справі *“Busuttil v. Malta”* ЄСПЛ розглянув питання презумпції невинуватості у зв’язку з відповідальністю директора компанії за несплату податків. Антоніо Бусуттіл, співдиректор компанії “М.” (2001–2006), після її банкрутства був зобов’язаний сплатити 323 500 євро податкового боргу. Він стверджував, що не був обізнаний про податкові порушення, оскільки займався лише продажами, і вважав, що закон необґрунтовано покладає на нього відповідальність без можливості довести невинуватість. Національні суди визнали його винним у неподанні податкових форм і наклали штрафи. Вони посилалися на те, що директор несе відповідальність за податкові зо-

²¹ Огляд рішень Європейського суду з прав людини (серпень – грудень 2022 року). Рішення за період із 01.08.2022 по 31.12.2022 (О Ю Тарасенко, Д П Мордас, Р Ш Бабанли відп. за вип., Київ 2022) 39–41.

²² *Mucha v. Slovakia*. European Court of Human Rights. App no. 63703/19. Judgment. 25 November 2021 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-213853>> (accessed 30.12.2024).

бов'язання компанії, навіть після виходу з неї. Водночас суди не застосували положення, що дозволяє директору звільнитися від відповідальності, якщо правопорушення сталося без його відома і він вжив заходів для його запобігання. ЄСПЛ зазначив, що за мальтійським законодавством директор несе відповідальність за будь-яку дію, яку компанія зобов'язана вчинити за законом. Закон надає директору можливість звільнитися від відповідальності, якщо він доведе, що правопорушення було вчинено без його відома і він вжив усіх необхідних заходів для запобігання йому. Однак національні суди визнали цю статтю незастосовною у справі заявника, обмеживши його можливість захисту лише доведенням неможливості виконати зобов'язання, що не було прийнято судами. ЄСПЛ підкреслив, що хоча обсяг доступного захисту був обмеженим, заявник не був позбавлений можливості представити свою позицію та надати докази в національних судах. ЄСПЛ також врахував фінансові інтереси держави у забезпеченні сплати податків та важливість ролі директорів у забезпеченні виконання податкових зобов'язань компаніями. ЄСПЛ також дійшов висновку, що презумпція відповідальності директора за дії компанії не є необґрунтованою і не порушує презумпцію невинуватості, передбачену п. 2 ст. 6 Конвенції. Відповідно порушення права на справедливий суд відсутнє²³.

ЄСПЛ у справі *“Аваз Зейналов проти Азербайджану”* розглянув питання порушення презумпції невинуватості. Заявник, журналіст і головний редактор газети, був затриманий і засуджений за звинуваченням у хабарництві. Заявник скаржився на порушення своїх прав, зокрема на те, що в рішенні апеляційного суду вказувалося, що він вчинив кримінальне правопорушення без будь-якого остаточного рішення суду, що порушує його право на презумпцію невинуватості. Заявник заявив, що висловлювання апеляційного суду, зокрема фраза ‘ступінь суспільної небезпеки кримінального правопорушення, вчиненого [заявником]’, створювало враження, що він вже скоїв кримінальне правопорушення, попри відсутність остаточного вироку, який би визнавав його винуватим. Вказане, на думку заявника, порушувало презумпцію невинуватості. ЄСПЛ наголосив, що презумпція невинуватості є основоположним правом, яке буде порушене, якщо будь-яка заява чи судові рішення до остаточного вироку суду передбачає вину особи, яку ще не було засуджено. ЄСПЛ зазначив, що навіть відсутність формального вироку не дозволяє суду чи посадовим особам висловлювати думку про вину підсудного до завершення процесу і без доведення вини на підставі закону. У цьому випадку оспорюваний вислів було використано в юридичному обґрунтуванні рішення про продовження тримання заявника під вартою. Суд зауважив, що хоча цей вислів не був зроблений з метою проголошення винуватості заявника, його використання без застережень і

²³ Busuttil v. Malta. European Court of Human Rights. App no. 48431/18. Judgment. 3 June 2021 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-210281>> (accessed 30.12.2024).

уточнень створювало ризик, що читач сприйме заявника як винного. Суд розрізняє між висловлюваннями, які відображають думку про винуватість особи, та тими, які описують “стан підозри”, який є допустимим, оскільки не порушує презумпції невинуватості. У цьому випадку суд зазначив, що висловлювання не мало застережень і фактично зображувало заявника як винного без будь-яких уточнень. Крім того, Суд не прийняв аргумент уряду про те, що відсутність посилань на оспорюване рішення в подальших рішеннях національних судів може виправити порушення презумпції невинуватості. Суд підкреслив, що жодне з подальших рішень не намагалося виправити або коригувати формулювання, яке могло викликати сумнів у винуватості заявника, що додатково підтверджує порушення його прав. У підсумку ЄСПЛ дійшов висновку, що висловлювання апеляційного суду про “ступінь суспільної небезпеки кримінального правопорушення, вчиненого заявником”, фактично становило констатацію винуватості заявника до остаточного вироку і порушувало його право на презумпцію невинуватості. ЄСПЛ визнав порушення презумпції невинуватості в контексті тримання під вартою без остаточного засудження. Рішення підкреслює важливість обґрунтувань, які містяться в рішеннях судів та можуть створювати враження про винуватість особи до того, як її вина буде встановлена обвинувальним вироком суду²⁴.

У справі “*Ilias Papageorgiou v. Greece*”²⁵ ЄСПЛ розглядав питання порушення презумпції невинуватості у цивільному провадженні, що відбулося після виправдання заявника у кримінальній справі. Заявник був виправданий у кримінальному провадженні щодо водіння в нетверезому стані, однак у цивільному провадженні щодо його відповідальності за тілесні ушкодження, заподіяні пасажиру, суди не врахували виправдання. ЄСПЛ нагадав, що презумпція невинуватості включає в себе тягар доказування, правових презумпцій факту і права, право не свідчити проти себе, публічність досудового розгляду та передчасні твердження про вину обвинуваченого. Посадові особи держави не мають ставитися до виправданої особи так само, як і до винної. ЄСПЛ зазначив, що цивільне провадження в цій справі не було продовженням провадження кримінального. Було прийнятним те, що доказові стандарти відрізняються одні від одних. ЄСПЛ визнав, що виправдання не звільняло заявника від цивільної відповідальності. Страхова компанія була вправі посилатися на умови страхового договору незалежно від виправдання. Окрім того, апеляційний суд не поклав на заявника ані вини, ані кримінальної відповідальності. У світлі наведеного вище провадження

²⁴ Avaz Zeynalov v. Azerbaijan. European Court of Human Rights. App nos. 37816/12, 25260/14. Judgment. 22 April 2021 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-209346>> (accessed 30.12.2024).

²⁵ Ilias Papageorgiou v. Greece. European Court of Human Rights. App no. 44101/13. Judgment. 10 December 2020 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-206365>> (accessed 30.12.2024).

не суперечило презумпції невинуватості, а тому порушення Конвенції в цій справі не було²⁶.

У справі “Агапов проти Росії” ЄСПЛ розглянув питання порушення презумпції невинуватості заявника, якого визнали відповідальним за податкові заборгованості його компанії, незважаючи на відсутність кримінального вироку. Заявник, п. Агапов, оскаржував рішення цивільних судів, які, посилаючись на висновки аудиторської перевірки та рішення слідчих органів, визнали його винним у вчиненні незаконних дій з кримінальним наміром ухилитися від сплати податків. При цьому він не був засуджений за цим звинуваченням у кримінальному суді, а слідчі органи відмовилися порушити кримінальну справу через спливи строків давності. ЄСПЛ зазначив, що використання такого формулювання судом порушує презумпцію невинуватості, оскільки заявник не був визнаний винним у кримінальному порядку і не мав змоги захищати свої права на судовому процесі. Суд підкреслив, що навіть у цивільних справах не можна вживати формулювання, які б ставили під сумнів невинуватість особи без кримінального вироку. Окрім того, суд визнав, що рішення, яке поклало відповідальність на заявника за податкові борги компанії, без належної оцінки доказів, стало незаконним втручанням у його майнові права, порушуючи ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції. ЄСПЛ встановив порушення п. 2 ст. 6 і ст. 1 Протоколу № 1 (охорона майна) Конвенції²⁷.

Рішення ЄСПЛ у справі “Yunusova та Yunusov проти Азербайджану (№ 2)” стосується порушення права на презумпцію невинуватості в контексті публічних заяв, зроблених владою до завершення кримінального процесу. Суд встановив, що спільний пресреліз, який описував дії заявників як такі, що утворюють склад злочину, без остаточного вироку суду, порушив їхнє право на презумпцію невинуватості. Зокрема, суд наголосив на важливості вибору слів публічними посадовцями, підкреслюючи, що навіть за наявності підозри на вчинення злочину не можна безпідставно формулювати заяви, які б створювали враження про винуватість особи. У цьому випадку формулювання в заяві, що заявники вже вчинили злочини, без зазначення підозри як початкового факту, надавало помилкове враження про їхню провину до рішення суду. Суд визнав, що такі дії влади порушують принцип презумпції невинуватості²⁸.

Справа “Farzaliyev v. Azerbaijan”²⁹ стосувалася питання застосування презумпції невинуватості та визначення моменту, коли особа може вважа-

²⁶ Огляд рішень Європейського суду з прав людини (грудень 2020 року). Рішення за період із 01.12.2020 по 24.12.2020 (О Ю Тарасенко, Д П Мордас, Р Ш Бабанли відп. за вип., Київ 2021) 14–15.

²⁷ Agapov v. Russia. European Court of Human Rights. App no. 52464/15. Judgment. 6 October 2020 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-204848>> (accessed 30.12.2024).

²⁸ Yunusova and Yunusov v. Azerbaijan. European Court of Human Rights. App no. 68817/14. Judgment. 16 July 2020 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-203562>> (accessed 30.12.2024).

²⁹ Farzaliyev v. Azerbaijan. European Court of Human Rights. App no. 29620/07. Judgment. 28 May 2020 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-202532>> (accessed 30.12.2024).

тися “обвинуваченою в кримінальному злочині” відповідно до п. 2 ст. 6 Конвенції. Заявник, колишній прем’єр-міністр автономного регіону Азербайджану, був підданий кримінальному розслідуванню за розкрадання, яке було припинене через закінчення строків давності. Однак через кілька місяців прокурор ініціював цивільне провадження, в якому заявника було визнано винним у розкраданні. Заявник стверджував, що національні суди порушили його право на презумпцію невинуватості, визначивши його винним без попереднього кримінального засудження. ЄСПЛ встановив порушення презумпції невинуватості, оскільки національні суди використовували формулювання, які могли б спонукати суспільство вірити в його винуватість, навіть до того, як рішення про його вину було ухвалено відповідно до закону. Суд також підкреслив, що “кримінальне обвинувачення” визначається не лише через формальні обвинувачення, а й через суттєвий вплив на становище особи, коли дії органів влади породжують підозру щодо неї. Особливістю цього рішення є те, що ЄСПЛ визнав наявність порушення п. 2 ст. 6 навіть у разі, коли заявник не був офіційно обвинувачений, але внаслідок пов’язаних подій, які спричинили значний вплив на його становище, він “істотно постраждав” від дій влади, що порушує презумпцію невинуватості³⁰.

У справі “*Kangers proti Latvijai*” ЄСПЛ розглянув порушення презумпції невинуватості, що виникло внаслідок застосування повторного адміністративного правопорушення до пана Кангерса, хоча його апеляція щодо першого правопорушення ще перебувала на розгляді в національних судах. Заявник був оштрафований і засуджений до п’яти днів адміністративного затримання за керування автомобілем, незважаючи на те, що остаточне рішення щодо першого правопорушення ще не було ухвалено. Суд констатував, що латвійські суди врахували попереднє рішення про правопорушення як обов’язкове, навіть коли це рішення ще оскаржувалося, що фактично призвело до визнання заявника винним до винесення остаточного рішення. ЄСПЛ підкреслив, що презумпція невинуватості передбачає, що особа не може вважатися винною до тих пір, поки її провина не буде доведена у судовому порядку. У цьому випадку було визнано порушення презумпції невинуватості³¹.

ЄСПЛ у справі “*Nikolayev проти Росії*” розглянув порушення права на презумпцію невинуватості заявника, який був затриманий та до нього було застосовано фізичну силу в ході адміністративного провадження. Заявник, колишній член виборчої комісії, провів одиночну демонстрацію біля місцевої школи, розповсюджуючи листівки з критикою директора школи, яка одночасно була головою виборчої комісії. Після виклику поліції заявник був

³⁰ Огляд практики Європейського суду з прав людини з 1 січня до 15 червня 2020 року (О Дроздов, Р Бабанли, О Дроздова, О Тарасенко, Київ 2020) 14–15.

³¹ *Kangers v. Latvia*. European Court of Human Rights. App no. 35726/10. Judgment. 14 March 2019 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-191548>> (accessed 30.12.2024).

затриманий за підозрою в дрібному хуліганстві через нібито використання нецензурної лексики та порушення громадського порядку. Однак пізніше справа була припинена через відсутність складу правопорушення, а заявника не поінформували про офіційні документи щодо затримання. Суд у справі про адміністративне правопорушення не виявив порушень у діях правоохоронців, а також не визнав важливим факт того, що заявник не був ознайомлений з документами щодо його затримання. Проте ЄСПЛ зазначив, що в цивільному рішенні суду були використані формулювання, які передчасно стверджували, що заявник вчинив правопорушення, порушуючи презумпцію невинуватості. ЄСПЛ постановив, що суди, вказуючи на можливу вину заявника до її юридичного доведення, порушили його право на презумпцію невинуватості, закріплене п. 2 ст. 6 Конвенції. ЄСПЛ також підкреслив, що така поведінка судів у цивільному процесі не може бути виправдана, оскільки заявник вважався невинуватим до остаточного встановлення його вини судом. Рішення ЄСПЛ акцентує на важливості дотримання презумпції невинуватості навіть у цивільних та адміністративних справах, коли йдеться про осіб, щодо яких ще не було доведено факту вчинення ними правопорушення³².

У рішенні у справі *“Масларова проти Болгарії”* ЄСПЛ розглянув порушення права на презумпцію невинуватості через публічні висловлювання політичних і судових осіб, що були зроблені щодо кримінальної справи пані Масларової, колишнього міністра праці та політики зайнятості Болгарії. Вона оскаржила зауваження, висловлені пресекретарем Генеральної прокуратури під час пресконференції, а також заяви члена парламенту, який був заступником голови комітету з розслідування витрат попереднього уряду. ЄСПЛ зазначив, що заяви пресекретаря Генеральної прокуратури були зроблені під час спеціальної пресконференції, присвяченої кримінальному провадженню проти заявниці, що відбулася наступного дня після подання Генеральним прокурором клопотання про зняття її депутатської недоторканності та в день, коли вона погодилася на кримінальне переслідування. Це сталося в момент, коли громадськість проявляла значний інтерес до цієї справи. Суд вважав, що, враховуючи роль пресекретаря Генеральної прокуратури, С. К. мала вжити необхідних заходів, щоб уникнути плутанини щодо суті її заяв, що стосувалися ходу кримінального розслідування. ЄСПЛ дійшов висновку, що висловлені заяви виходили за межі простого інформування громадськості і беззаперечно вказували на те, що заявниця була винною у розкраданні державних коштів через надання державних контрактів компанії одного з її друзів. Зокрема, заяви не лише висвітлювали хід розслідування, а й прямо натякали на винуватість п. Масларової ще до того, як суд прийняв остаточне рішення. Також у своєму рішенні ЄСПЛ підкреслив,

³² Nikolayev v. Russia. European Court of Human Rights. App no. 61443/13. Judgment. 12 February 2019 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-189760>> (accessed 30.12.2024).

що депутат П. Н., заяву якого оскаржувала заявниця, виступав як заступник голови парламентського комітету, який розслідував витрати попереднього уряду, де Масларова обіймала посаду міністра. У своєму інтерв'ю П. Н. згадав кримінальну справу проти Масларової, підкреслюючи, що це є яскравим прикладом порушень законодавства щодо державних закупівель та корупції. ЄСПЛ визнав, що ці публічні заяви порушили право заявниці вважатися невинуватою, адже вони виходили за межі простої передачі інформації та створювали враження про її винуватість. У результаті було встановлено порушення презумпції невинуватості³³.

У справі “*Стріманов проти Росії*” ЄСПЛ розглянув порушення презумпції невинуватості. Справа стосувалася обставин, за яких прокурор неодноразово ухвалював постанову про закриття кримінального провадження щодо заявника через сплив строку давності притягнення до відповідальності. Заявник оскаржував ці постанови, проте прокурор у кінцевому підсумку закриття справи, повідомивши про це заявника лише через рік. Заявник скаржився на порушення принципу презумпції невинуватості, оскільки прокурор у своїй постанові, яку він не міг оскаржити, використав формулювання, що прямо вказували на його винуватість. ЄСПЛ наголосив, що будь-яке рішення, яке публічно ставить під сумнів невинуватість особи, навіть у разі закриття справи, порушує презумпцію невинуватості, якщо воно дає підстави для висновків про її вину без судового вироку. ЄСПЛ підкреслив, що для застосування презумпції невинуватості не має значення, чи відбувся судовий розгляд. Важливо, щоб державні органи не формулювали свої рішення таким чином, що створюють враження про винуватість особи до того, як справу розгляне суд. ЄСПЛ визнав, що постанови прокурора в даній справі порушували презумпцію невинуватості, оскільки вони містили формулювання, які надавали підстави для сумніву в невинуватості заявника³⁴.

Значний практичний інтерес становить рішення Великої Палати ЄСПЛ у справі “*G.I.E.M. S.r.l. та інші проти Італії*”. Заявниками у цій справі виступили чотири компанії з юридичною особою, а також директор четвертої компанії (пан Жиронда). Відповідно до італійського містобудівного законодавства у разі встановлення факту “незаконної забудови” суд у кримінальних справах зобов’язаний конфіскувати відповідну земельну ділянку (разом із будівлями на ній), незалежно від того, чи було винесено обвинувальний вирок щодо обвинувачених. Конфіскація може здійснюватися навіть у випадках, коли власником майна є третя особа (якщо вона не доведе свою добросовісність). Заявники скаржилися на те, що щодо них були застосовані заходи конфіскації без офіційного обвинувального вироку (оскільки ані компанії, ані їхніх директорів не було притягнуто до кримінальної від-

³³ Maslarova c. Bulgarie. European Court of Human Rights. App no. 26966/10. Judgment. 31 January 2019 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-189590>> (accessed 30.12.2024).

³⁴ Stirmanov c. Russie. European Court of Human Rights. App no. 31816/08. Judgment. 29 January 2019 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-189617>> (accessed 30.12.2024).

повідальності; або ж переслідувалися лише директори; або ж кримінальне переслідування стало неможливим через закінчення строків давності – як у випадку пана Жиронди). ЄСПЛ визнав порушення презумпції невинуватості стосовно п. Жиронди. Заявник скаржився, що Касаційний суд Італії, ухваливши рішення про конфіскацію його земельної ділянки, фактично визнав його винним у незаконному будівництві, хоча кримінальне провадження щодо нього було закрито через закінчення строків давності. ЄСПЛ зазначив, що презумпція невинуватості не лише є процесуальною гарантією в межах кримінального провадження, а й захищає осіб, щодо яких воно було припинене, від офіційних заяв чи рішень, що припускають їхню вину. Касаційний суд Італії, закриваючи справу за строками давності, одночасно скасував рішення апеляційної інстанції, яка виправдала п. Жиронду, і фактично визнав його відповідальність доведеною. Такий підхід суперечить європейським стандартам правосуддя та порушує право особи вважатися невинною, якщо її вина не була встановлена судом належним чином. ЄСПЛ підкреслив, що презумпція невинуватості має не лише процесуальний вимір, а й важливий соціальний аспект: після завершення кримінального провадження на кону стоїть не лише юридичний статус особи, а й її репутація та сприйняття в суспільстві. Відсутність чіткої правової межі між закриттям справи та фактичним визнанням вини може призвести до серйозних негативних наслідків для особи, навіть якщо офіційного обвинувального вироку не було. На підставі цих міркувань ЄСПЛ дійшов висновку, що дії Касаційного суду Італії порушили п. 2 ст. 6 Конвенції, адже, незважаючи на припинення кримінального переслідування, суд все ж таки сформував висновки про винуватість заявника.

Заради справедливості слід зауважити, що суддя Лемменс не погодився з висновком більшості та вважав, що порушення п. 2 ст. 6 Конвенції не було. На його думку, конфіскація майна Жиронди не була кримінальною санкцією, що базується на визнанні його винним, а радше компенсаційним заходом, пов'язаним із порушенням матеріально-правових норм. Отже, суд мав право ухвалити рішення про конфіскацію, навіть якщо кримінальне провадження було закрито за строками давності³⁵.

У справі “*Allen проти Сполученого Королівства*” ЄСПЛ розглянув питання порушення презумпції невинуватості у контексті відмови у наданні компенсації після скасування кримінального вироку. Заявниця була засуджена у 2000 р. за ненавмисне вбивство свого сина, на підставі медичних доказів, які свідчили про “синдром струшування дитини”. Проте у 2005 р., після подання нових медичних доказів, які ставили під сумнів попередні, апеляційний суд скасував вирок, визнавши його недостатньо обґрунтованим. Втім, державні органи відмовили їй у компенсації за помилкове засудження, оскільки

³⁵ G.I.E.M. S.r.l. and Others v. Italy. European Court of Human Rights. App nos. 1828/06 and others. Judgment. 28 June 2018 <<https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-184525>> (accessed 30.12.2024).

суди не вважали, що нові докази “поза всяким сумнівом” доводять судову помилку. Заявниця оскаржила відмову в компенсації до ЄСПЛ, стверджуючи, що це порушує її право на презумпцію невинуватості. Суд звернув увагу на те, що питання полягало не в тому, чи мала заявниця право на компенсацію, а в тому, чи мотиви відмови в компенсації порушують її право на презумпцію невинуватості. ЄСПЛ підкреслив, що п. 2 ст. 6 не гарантує автоматичне право на компенсацію за судову помилку, але накладає вимогу, щоб державні органи не ставили під сумнів невинуватість виправданої особи. Суд також зазначив, що для того, щоб виникло право на компенсацію, необхідно, щоб нові обставини справи підтверджували наявність судової помилки, але це не повинно ставити під сумнів невинуватість особи. У цьому випадку національні суди не поставили під сумнів невинуватість заявниці, а лише констатували, що її виправдання не було остаточним рішенням щодо її невинуватості. ЄСПЛ дійшов висновку, що рішення національних судів не порушує презумпцію невинуватості, оскільки вони не використовували мову, що ставила під сумнів її невинуватість. У результаті ЄСПЛ не виявив порушення п. 2 ст. 6 Конвенції³⁶.

У справі “*Kouzmin проти Росії*” ЄСПЛ розглянув порушення презумпції невинуватості, гарантованої п. 2 ст. 6 Європейської конвенції з прав людини. Справа стосувалася агресивних заяв кандидата на посаду губернатора п. Лебеда, який, виступаючи в телевізійній програмі, назвав районного прокурора, проти якого була подана скарга про зґвалтування неповнолітньої, “злочинцем”. Лебедь заявив, що його слід відправити на каторгу, що могло вплинути на громадську думку щодо винуватості прокурора до завершення судового процесу. Суд дійшов висновку, що такі публічні висловлювання порушили презумпцію невинуватості, оскільки вони були зроблені відомою публічною особою, що мала великий вплив на суспільство. Однак судді мали розбіжності в думках. Суддя Лоренцен, до якого приєдналися судді Марусте та Лазарова Трайковська, не погодився з більшістю, вважаючи, що Лебедь не був державним агентом на момент висловлення заяв і що такі висловлювання не підлягають праву на захист від дифамації. Суддя Марусте також підтримав Лоренцена, зазначивши, що висловлювання Лебеда мали місце в політичному контексті, де межі свободи вираження думок значно ширші³⁷.

Прокуратура Литви у справі “*Дактарас проти Литви*” розпочала кримінальне провадження проти заявника за підозрою у співучасті у вимаганні викупу за викрадений автомобіль. Йому були висунуті звинувачення у вимаганні та підбурюванні потерпілого до надання неправдивих свідчень. Після завершення досудового розслідування справу було передано до суду.

³⁶ Allen проти Сполученого Королівства. Європейський суд з прав людини. Заява № 25424/09. Рішення. 12 липня 2013 р. <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-140636>> (дата звернення 30.12.2024).

³⁷ Kouzmin c. Russie. European Court of Human Rights. App no. 58939/00. Judgment. 18 March 2010 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97698>> (accessed 30.12.2024).

Суд першої інстанції визнав заявника винним і призначив 7 років і 6 місяців ув'язнення. Апеляційний суд підтвердив вирок, але змінив кваліфікацію ролі заявника у злочині. Верховний суд, отримавши касаційну скаргу та лист судді першої інстанції, скасував рішення апеляційного суду та відновив початковий вирок, визнавши заявника головним виконавцем злочину. ЄСПЛ нагадав, що презумпція невинуватості є ключовим елементом справедливо-го судового розгляду. Вона порушується, якщо посадова особа робить заяви, що вказують на винуватість особи до її доведення у законному порядку. Це стосується не лише суддів, а й інших державних органів, зокрема прокурорів, особливо коли вони виконують квазісудові функції під час досудового розслідування. У цій справі оспорювані висловлювання прокурора були зроблені в межах кримінального провадження, а не на публічних заходах. Прокурор використав слово “доведена” у відповідь на формулювання заявника про те, що його вина “не була доведена”. Хоча таке формулювання могло бути невдалим, ЄСПЛ зазначає, що вжитий термін стосувався не встановлення вини, а достатності доказів для передачі справи до суду. З огляду на контекст висловлювань прокурора ЄСПЛ дійшов висновку, що вони не порушили принципу презумпції невинуватості³⁸.

У справі “Секаніна проти Австрії” заявник скаржився на відмову у компенсації йому шкоди після закінчення розгляду його обвинувачення та скасування Федеральним судом вироку. Суд, виносячи рішення про порушення п. 2 ст. 6 Ковенції, вказав таке. По-перше, на думку ЄСПЛ, цивільний суд у своєму рішенні продемонстрував, що в основу відмови він поклав саме докази у справі, оцінивши їх за своїм внутрішнім переконанням. Страсбурзький суд вказує, що презумпція невинуватості має діяти не лише під час кримінального переслідування, а й для всіх подальших органів, які є дотичним до справи або її наслідків. По-друге, Страсбурзький суд вказує, що висловлення твердження щодо невинуватості обвинуваченого є можливим до тих пір, поки за підсумками кримінального провадження не винесено рішення по суті обвинувачення. Однак після набрання законної сили виправдувальним вироком спиратися на такі підозри вже не можна³⁹.

Ще одним важливим для нашого дослідження рішенням є рішення у справі “Енглерт проти Німеччини”. Справа стосується компенсації моральної шкоди після звільнення особи з-під варти, однак за умов продовження інших розслідувань. ЄСПЛ стверджує, що відмова у такій компенсації не є порушенням презумпції невинуватості. Ба більше, суд стверджує: 1) що оскаржувані судові рішення національного суду описували лише “стан підозри” і не передбачали визнання вини (п. 39 рішення); 2) відмова суду постановити відшкодувати необхідні витрати обвинуваченого та присудити

³⁸ *Daktaras v. Lithuania*. European Court of Human Rights. App no. 42095/98. Judgment. 10 October 2000 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58855>> (accessed 30.12.2024).

³⁹ *Sekanina v. Austria*. European Court of Human Rights. App no. 13126/87. Judgment. 25 August 1993 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57842>> (accessed 30.12.2024).

будь-яку компенсацію у зв'язку з його запобіжним ув'язненням не становила покарання чи заходу, який можна було б прирівняти до покарання⁴⁰. У даному випадку Страсбурзький суд вказує, на деякі аспекти рішення “Мінеллі проти Швейцарії”, а саме про виконання вимоги нейтральності судового рішення та відсутності потенційного ототожнення рішення з призначенням покарання. Також Суд окремо зауважує, що п. 2 ст. 6 Конвенції не гарантує особі, “обвинуваченій у вчиненні кримінального правопорушення”, права на компенсацію за запобіжне ув'язнення, застосоване відповідно до вимог ст. 5 Конвенції.

Проте доцільно також дослідити окрему думку судді Кремона. Його честь зауважує, що коли йдеться про такий основний принцип, як презумпція невинуватості, справді має значення не можливий намір, з яким певні слова були виголошені в судовому рішенні щодо обвинувачених, але фактичне значення цих слів для широкої громадськості. На його думку, принцип презумпції невинуватості може бути порушений незалежно від застосування такого покарання чи заходу. Вказана презумпція супроводжує особу, обвинувачену у вчиненні кримінального правопорушення, протягом усього судового розгляду аж до засудження. Дійсно, цей кардинальний принцип сучасного кримінального судочинства був би, на жаль, необдуманим, якби його сферу обмежили незастосуванням покарання. Суддя зауважує, що вирішальним для цієї мети є не незастосування покарання, а факт судової оцінки вини заявника. У результаті пан Кремон дійшов висновку, що у рішенні все ж таки наявне порушення презумпції невинуватості, тобто п. 2 ст. 6 Конвенції⁴¹.

У справі “Мінеллі проти Швейцарії” заявник був журналістом. У 1972 р. одна з компаній та її директор ініціювали порушення проти нього справи за звинуваченням у публікації матеріалів, що ганьблять честь та гідність (дифамації). Розгляд було припинено в 1974 р. у зв'язку з рішенням, що очікувалося, за аналогічними фактами проти іншої сторони. 12 травня 1976 р. суд присяжних засідателів кантону Цюрих виніс рішення, що справа не підпадає під його юрисдикцію у зв'язку із закінченням строків давності. Відповідно до ст. 293 Кримінально-процесуального кодексу кантону Цюрих було винесено ухвалу, що заявник повинен нести дві третини видатків з розгляду та судові витрати, а також розпорядився сплатити відшкодування витрат приватних обвинувачів. Заявник, не погоджуючись з рішенням касаційного суду кантону Цюрих, направив публічно-правову скаргу до Федерального суду. Вона була відхилена 16 травня 1979 р. Досліджуючи, чи дотримувався принцип презумпції невинуватості у цій справі, ЄСПЛ мав визначити, чи повинен був заявник, щодо якого, безперечно, було пред'явлено “криміналь-

⁴⁰ Englert v. Germany. European Court of Human Rights. App no. 10282/83. Judgment. 25 August 1987 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57480>> (accessed 30.12.2024).

⁴¹ Machalický v. the Czech Republic (n 10).

не звинувачення”, відповідати на “кримінальні звинувачення проти нього” у правозастосовчому значенні ч. 2 ст. 6 Ковенції. У цій справі він вважав, що порушений проти нього розгляд був, по суті, кримінальним, враховуючи характер кодексу, що регулює дану справу, і тяжкість потенційних покарань, що накладаються, у вигляді грошового штрафу або навіть позбавлення волі⁴².

Цікавою та важливою є думка суду, що презумпція невинуватості могла б розглядатися як порушена, коли судові рішення щодо заявника відображає думку, що він винен, якщо його вина до цього не була встановлена відповідно до закону, і, особливо, якщо обвинувачений не мав можливості здійснити своє право на захист⁴³. Суд дійшов висновку, що суд присяжних засідателів кантону Цюрих, маючи як джерело ст. 293 Кримінально-процесуального кодексу та цюрихське прецедентне право, обґрунтував своє рішення про стягнення витрат і витрат із заявника в даній справі тим, що він мав би виплатити компенсацію, якби термін давності не закінчився. Вчиняючи таким чином, він вивчив питання, що стосуються суті справи, і дійшов висновку, що вина обвинуваченого була “дуже ймовірною”. Суд присяжних засідателів показав таким чином, що він упевнений у вині обвинуваченого без того, щоб надати йому гарантії на справедливий судовий розгляд, викладені у ст. 6 Конвенції. Наприкінці Суд дійшов висновку, що п. 2 ст. 6 Конвенції у цій справі було порушено.

Зазначена позиція встановлює, що гарантією дотримання презумпції невинуватості є текст судового рішення, який має відображати ставлення до особи як до невинуватої, при цьому не породжуючи сумнівів та не викликаючи такі враження, як від обвинувального вироку. Також при ухваленні рішення про розподіл процесуальних витрат суд має відштовхуватися від невинуватості особи, а не від припущення про її вину у вчиненні кримінального правопорушення.

Аналіз наведених рішень уможливорює окреслити такі ключові підходи ЄСПЛ до принципу презумпції невинуватості та його застосування як у кримінальному процесі, так і в суміжних провадженнях:

- передчасні публічні заяви державних органів та їх посадових осіб є неприпустимими, якщо вони формують у суспільстві переконання щодо вину особи до завершення судового процесу;
- судові рішення повинні бути сформульовані таким чином, щоб уникати будь-яких натяків на вину особи у разі відсутності обвинувального вироку;
- презумпція невинуватості продовжує діяти навіть після закриття кримінального провадження, а особа не може бути визнана винною у вчи-

⁴² Minelli v. Switzerland. European Court of Human Rights. App no. 8660/79. Judgment. 25 March 1983 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57540>> (accessed 30.12.2024).

⁴³ Minelli v. Switzerland (n 42).

ненні кримінального правопорушення в інших судових чи адміністративних процесах без відповідного вироку;

– застосування адміністративних санкцій допускається, проте вони не повинні мати ознак кримінального покарання, а їх застосування не може суперечити презумпції невинуватості;

– відмова у компенсації після скасування обвинувального вироку не є автоматичним порушенням презумпції невинуватості, якщо вона не містить натяків на фактичну вину особи.

Зазначені висновки підтверджують комплексний характер презумпції невинуватості та необхідність її неухильного дотримання у всіх сферах правозастосування відповідно до стандартів ЄСПЛ.

Український контекст

ЄСПЛ у рішенні у справі “Мартиненко проти України” встановив порушення п. 2 ст. 6 Конвенції через недотримання принципу *in dubio pro reo* – тлумачення сумнівів на користь обвинуваченого, яке є конкретним проявом презумпції невинуватості. Суд підкреслив, що переведення тягаря доведення з боку обвинувачення на сторону захисту суперечить фундаментальним принципам кримінального права. У справі заявника, незважаючи на те, що прокурор визнав відсутність достатніх доказів для підтвердження обвинувачення у збуті наркотичних засобів та навіть звернувся з проханням скасувати відповідний вирок, обвинуваченого змусили доводити свою невинуватість. Такий підхід порушує як принцип *in dubio pro reo*, так і гарантії, закріплені п. 2 ст. 6 Конвенції⁴⁴.

У справі “Грубник проти України” ЄСПЛ наголосив на тому, що принцип презумпції невинуватості порушується, якщо суд чи представники держави висловлюють думку про винуватість обвинуваченого до того, як його вина буде доведена відповідно до закону. Суд відзначив, що навіть якщо певні формулювання можуть бути пояснені як опис “стану перебування під підозрою”, вони набувають характеру констатації факту вчинення злочину, коли містять категоричні висловлювання про його вчинення. При аналізі конкретної справи Суд зосередився на ухвалі про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Хоча районний суд використовував відповідний вислів для обґрунтування ризиків (переховування, перешкоджання слідству чи продовження злочинної діяльності), він уже до цього вирішив питання обґрунтованої підозри щодо заявника. Таким чином, використання висловлювання, яке вказує на “вчинення” злочину, розцінюється як вираження судової думки про винуватість, що порушує презумпцію невинуватості. Суд також зазначив, що навіть якщо подібне формулювання могло бути допущено через технічну помилку, національні судові та інші

⁴⁴ Мартиненко проти України. Рішення Європейського суду з прав людини від 24 лютого 2022 р., заява № 40829/12 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_h76#Text> (дата звернення 30.12.2024).

органи влади не визнали її та не виправили, що не змінює факту порушення права. Отже, за даних обставин суд дійшов висновку про порушення п. 2 ст. 6 Конвенції⁴⁵.

У справі *“Корбан проти України”* заявник стверджував, що висловлювання високопосадовців, зроблені у медіа, де без судового вироку його оголошували винним, негативно вплинули на громадську думку та передчасно визначили його статус як злочинця. Заявник вказував, що такі заяви суперечать гарантіям п. 2 ст. 6 Конвенції, згідно з якою кожен вважається невинуватим до моменту доведення його вини у встановленому законом порядку. Уряд аргументував, що органи влади лише інформували громадськість про хід розслідування у резонансній кримінальній справі, що може бути виправданим з огляду на високий суспільний інтерес до подій, особливо враховуючи політичний статус заявника. Таке інформування, за словами уряду, не мало на меті оголошення заявника винним, а лише повідомляло про факти, пов’язані з розслідуванням. Проте Суд наголосив, що принцип п. 2 ст. 6 забороняє посадовим особам формулювати твердження, які можуть сприйматися як доказ винуватості особи до остаточного вироку суду. Хоча право інформувати громадськість про хід кримінального провадження існує, вибір слів має бути розсудливим і обачним. У даній справі висловлювання високопосадовців, у тому числі називання заявника лідером злочинного угруповання, виходили за межі допустимого та створювали упереджену думку про його вину. Таким чином, ЄСПЛ дійшов висновку, що заявлені висловлювання сприяли формуванню громадською думкою переконання у винуватості заявника ще до офіційного вироку суду, що становить порушення гарантій п. 2 ст. 6 Конвенції⁴⁶.

У справі *“Криволапов проти України”* ЄСПЛ встановив порушення п. 2 ст. 6 Конвенції, який гарантує презумпцію невинуватості до доведення вини у встановленому законом порядку. Заявник стверджував, що посадові особи брали участь у медіакампанії навколо його справи, публічно заявляючи про його винуватість до винесення остаточного вироку суду, що, на думку заявника, вплинуло на громадську думку та призвело до передчасного формування судження щодо його провини. Суд наголосив, що, хоча право органів влади інформувати громадськість про хід кримінального провадження існує, така інформація має подаватися розсудливо та обачно. У цій справі висловлювання слідчих і посадових осіб СБУ, які публічно називали заявника вбивцею та фальсифікатором у справі надзвичайного значення, були надто категоричними та виходили за межі допустимого. Зокрема, повторне транслювання цих заяв у документальному фільмі з використанням

⁴⁵ Грубник проти України. Рішення Європейського суду з прав людини від 17 вересня 2020 р., заява № 58444/15 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f52#Text> (дата звернення 30.12.2024).

⁴⁶ Корбан проти України. Рішення Європейського суду з прав людини від 4 липня 2019 р., заява № 26744/16 <<https://minjust.gov.ua/files/general/2023/05/03/20230503102503-66.pdf>> (дата звернення 30.12.2024).

відеозапису зізнання лише посилює упереджене сприйняття, що заявник винний. Таким чином, ЄСПЛ дійшов висновку, що публічні заяви державних посадових осіб, які стверджували його вину до остаточного вироку суду, порушили гарантії п. 2 ст. 6 Конвенції щодо презумпції невинуватості⁴⁷.

У рішенні у справі *“Довженко проти України”* ЄСПЛ розглянув скаргу заявника щодо порушення його права на презумпцію невинуватості. Заявник стверджував, що численні газетні матеріали та публічні заяви правоохоронців являли собою медіакампанію негативного спрямування, яка заздалегідь формувала думку про його вину. Зокрема, заяви високопоставлених представників правоохоронних органів, які, хоч і не завжди прямо згадували його ім'я, все ж давали зрозуміти, що особа, щодо якої ведеться кримінальне провадження, є винною. Суд наголосив, що суть гарантії, закріпленої в п. 2 ст. 6 Конвенції, полягає у запобіганні будь-якого передчасного вираження думки про вину обвинуваченого до остаточного вироку суду. Навіть якщо офіційні заяви містили лише формулювання про “обґрунтовану підозру”, подальші висловлювання, зокрема в пресі, де заявника називали “злочинцем” без застережень, сприяли формуванню упередженого ставлення громадськості, що суперечить вимогам справедливого судового розгляду. З огляду на те, що ім'я та інша особиста інформація заявника були передчасно оприлюднені, а висловлювання правоохоронців, як установлені факти, передували офіційній судовій оцінці, ЄСПЛ дійшов висновку про порушення права на презумпцію невинуватості. Отже, негативний вплив досудових заяв на громадську думку був достатньою підставою для встановлення порушення п. 2 ст. 6 Конвенції⁴⁸.

У рішенні у справі *“Шагін проти України”* ЄСПЛ наголошує на тому, що принцип презумпції невинуватості, закріплений у п. 2 ст. 6 Конвенції, забороняє державним посадовим особам передчасно висловлювати думку про винуватість особи до винесення остаточного судового вироку. Суд підкреслив, що такі заяви не лише суперечать вимогам справедливого судового розгляду, а й можуть спонукати громадськість формувати упереджене ставлення до підозрюваного ще до офіційного встановлення його вини. Зокрема, Суд звернув увагу на те, що деякі високопосадові особи прокуратури, міліції та податкової адміністрації зробили заяви на пресконференції, організованій Київською прокуратурою, де вказували на участь заявника у злочинних діях, зокрема, стверджуючи, що “кілери отримали від Шагінна близько 100 тисяч доларів” за виконання замовлень, а його розпорядження мали систематичний характер. Суд встановив, що така заява, зроблена задовго до складання обвинувального висновку, фактично визначала наперед оцінку фактів і спонукала громадськість вважати заявника винним. Таким

⁴⁷ Криволапов проти України. Рішення Європейського суду з прав людини від 2 жовтня 2018 р., заява № 5406/07 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d94#Text> (дата звернення 30.12.2024).

⁴⁸ Довженко проти України. Рішення Європейського суду з прав людини від 12 січня 2012 р., заява № 36650/03 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_845#Text> (дата звернення 30.12.2024).

чином, через недбалий вибір слів і передчасне формулювання тверджень, що підривають презумпцію невинуватості, ЄСПЛ дійшов висновку про порушення п. 2 ст. 6 Конвенції⁴⁹.

Аспект закінчення строків давності та їх кореляції з презумпцією невинуватості висвітлено у рішенні ЄСПЛ *“Грабчук проти України”*. Щодо заявниці була порушена кримінальна справа за розкрадання державного майна. Потім цю справу частково закрили за недоведеністю її участі у вчиненні злочину та частково – у зв’язку із закінченням строків давності. Слідчий не довів, що заявниця здійснювала розкрадання, проте він дійшов висновку, що її дії можуть бути класифіковані як халатність. Однак, враховуючи те, що строк давності притягнення заявниці до відповідальності за халатність минув, кримінальну справу за цим обвинуваченням було закрито у зв’язку із закінченням строків давності. Заявниця оскаржила це рішення, посилаючись на те, що фактично її визнали винуватою до ухвалення обвинувального вироку. На національному рівні вона не знайшла підтримки і звернулася до ЄСПЛ. У цій справі ЄСПЛ дійшов висновку, що оголошення підозри стосовно особи – це не порушення принципу презумпції невинуватості. Але коли кримінальне провадження закінчено, то не можна робити категоричні заяви про винуватість, поки не буде вироку суду з констатацією факту винуватості. ЄСПЛ зазначив, що у цій справі рішення про закриття кримінальної справи проти заявниці були сформульовані у термінах, які не залишають сумніву щодо погляду на те, що вона вчинила злочин. Зокрема, у своєму рішенні слідчий використав слова: “в діях заявниці є склад злочину” та “моменту, коли заявниця вчинила злочин”, а районний суд зазначив, що в діяннях заявниці “вбачаються ознаки злочину”. Суд констатував порушення презумпції невинуватості⁵⁰.

У справі *“Пантелеєнко проти України”* ЄСПЛ розглянув скаргу заявника, який стверджував, що відмова в задоволенні його позову про компенсацію шкоди, завданої незаконним кримінальним переслідуванням, порушує принцип презумпції невинуватості, закріплений у п. 2 ст. 6 Конвенції. Заявник вказував на те, що судові рішення та формулювання, використані при закритті кримінального провадження, створювали враження передчасного визнання його винним, незважаючи на те, що його вина не була доведена за встановленим законом порядком. ЄСПЛ наголосив, що конвенційне право повинно гарантувати права, здійснення яких буде практичним і результативним, а не теоретичним та ілюзорним. Хоча відмова надавати компенсацію не є сама по собі порушенням презумпції невинуватості, суд відзначив, що висловлювання, які дають змогу припустити винуватість особи без остаточного вироку, суперечать цій конвенційній нормі. Особливу увагу

⁴⁹ Шагін проти України. Рішення Європейського суду з прав людини від 10 грудня 2009 р., заява № 20437/05 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_612#Text> (дата звернення 30.12.2024).

⁵⁰ Грабчук проти України. Рішення Європейського суду з прав людини від 21 вересня 2006 р., заява № 8599/02 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_118#Text> (дата звернення 30.12.2024).

було приділено тому, що судові формулювання, використані Деснянським районним судом, містили чіткі заяви про наявність доказів вчинення злочину заявником, що сприяло створенню упередженого ставлення до нього. Тож ЄСПЛ дійшов висновку, що мотиви рішення на національному рівні та відмова у задоволенні позову, побудовані на підставах, які свідчать про визнання заявника винним до доведення його вини, порушують гарантії п. 2 ст. 6 Конвенції. Це підкреслює важливість обережного добору слів у судових рішеннях, аби забезпечити належний захист презумпції невинуватості незалежно від стадії кримінального провадження⁵¹.

Отже, ЄСПЛ у своїх рішеннях проти України сформулював низку ключових підходів до принципу презумпції невинуватості та його застосування як у кримінальному процесі, так і в суміжних провадженнях. Зокрема, Суд наголошує, що тлумачення сумнівів на користь обвинуваченого (*in dubio pro reo*) є конкретним проявом цього принципу. Як зазначено у справі “Мартиненко проти України”, перекладення тягаря доказування на сторону захисту суперечить фундаментальним принципам кримінального права та порушує п. 2 ст. 6 Конвенції.

Окрему увагу Суд приділяє висловлюванням судових органів і посадових осіб щодо вини особи до ухвалення вироку. Так, у справі “Грубник проти України” він підкреслив, що використання формулювань у рішеннях про запобіжні заходи, які виходять за межі констатації підозри та фактично визначають вину, є неприпустимим. Аналогічний підхід було застосовано у справах “Корбан проти України”, “Криволапов проти України”, “Довженко проти України” та “Шагін проти України”, де Суд встановив, що публічні заяви посадових осіб із твердженнями про винуватість заявників до вироку сприяли формуванню упередженого ставлення громадськості та порушували презумпцію невинуватості.

Не менш важливим аспектом є наслідки медіакампаній та офіційних заяв щодо підозрюваних. Суд визнав, що, хоча державні органи мають право інформувати суспільство про кримінальні провадження, вибір слів повинен бути обачним. Висловлювання посадовців, які прямо чи опосередковано вказують на винуватість особи, навіть без її прямого оголошення злочинцем, порушують гарантії п. 2 ст. 6 Конвенції. Ця позиція була підтверджена у справах “Корбан проти України”, “Криволапов проти України”, “Довженко проти України” та “Шагін проти України”.

Ще одним важливим питанням є кореляція між закінченням строків давності та презумпцією невинуватості. У справі “Грабчук проти України” Суд визнав, що формулювання, використані в рішеннях про закриття справи у зв’язку із закінченням строків давності, створювали враження визнання особи винною, що суперечить цьому принципу. Він наголосив, що після за-

⁵¹ Пантелеско проти України. Рішення Європейського суду з прав людини від 29 червня 2006 р., заява № 11901/02 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_274#Text> (дата звернення 30.12.2024).

криття справи не можна робити категоричні висновки про винуватість особи без відповідного вироку.

Окремо Суд звернув увагу на питання компенсації за незаконне кримінальне переслідування. У справі “Пантелеєнко проти України” він зазначив, що сама по собі відмова у наданні компенсації не є порушенням п. 2 ст. 6 Конвенції. Водночас формулювання судових рішень, які натякають на винуватість особи без вироку, суперечать презумпції невинуватості.

Отже, ЄСПЛ послідовно дотримується підходу, за яким висловлювання, рішення чи дії державних органів і судових установ, що можуть сприйматися як достовірне твердження про винуватість особи до ухвалення вироку, є порушенням презумпції невинуватості. Особливо Суд наголошує на неприпустимості переведення тягаря доказування на сторону захисту, категоричних заяв посадовців і суддів, формулювань у рішеннях, які створюють враження про встановлену вину особи, а також використання медіа для формування громадської думки про винуватість підозрюваних. Ці підходи застосовуються не лише в межах кримінального провадження, а й у пов’язаних з ним процесах, таких як розгляд запобіжних заходів, закриття справ через строки давності чи надання компенсацій.

Право особи вважатися невинуватою доти, доки її вину не буде доведено в законному порядку в праві Європейського Союзу та практиці Суду справедливості Європейського Союзу

Право ЄС у сфері кримінальної юстиції також приділяє значну увагу питанню презумпції невинуватості.

Тут варто почати зі ст. 48 Європейської хартії про основоположні права. Ця норма встановлює право особи вважатися невинуватою доти, доки інше не буде доведено судом⁵². Також ч. 3 ст. 48 вказує на основоположні права, які має особа під час кримінального переслідування проти неї, а саме бути негайно поінформованою зрозумілою для неї мовою та докладно про характер і причину висунутого проти неї звинувачення; мати достатній час і можливості для підготовки свого захисту; захищати себе особисто або за допомогою обраного нею захисника або, якщо вона не має достатніх коштів для оплати юридичної допомоги, отримати її безкоштовно, коли цього вимагають інтереси правосуддя; допитувати або вимагати допиту свідків проти неї та домагатися виклику та допиту свідків її захисту на тих же умовах, що й свідків проти неї; мати безкоштовну допомогу перекладача, якщо вона не розуміє або не розмовляє мовою, яка використовується в суді. Ці права закріплює також Конвенція, однак зауважимо, що подвійне закріплення

⁵² Charter of Fundamental Rights of the European Union (n 2).

свідчить про особливу увагу цивілізованого світу до презумпції невинуватості та не створює колізії тлумачення права.

Окремо слід зазначити та дослідити директиву № 2016/343 Європарламенту від 09.03.2016 р. про посилення окремих аспектів презумпції невинуватості та права бути присутнім у судовому засіданні у кримінальному провадженні⁵³. Директива поширюється на фізичних осіб, які є підозрюваними чи обвинуваченими у кримінальному провадженні. Вона застосовується на всіх стадіях кримінального провадження, починаючи з моменту, коли особу підозрюють чи обвинувачують у вчиненні кримінального правопорушення, до прийняття рішення щодо остаточного встановлення факту вчинення цією особою кримінального правопорушення, яке набуло остаточного характеру.

Директива вказує, що презумпція невинуватості буде порушена, якщо публічні заяви, зроблені державними органами, або судові рішення, крім тих, що стосуються винуватості, називають підозрюваного чи обвинуваченого винними, доки це не буде доведено відповідно до закону.

Директива визначає термін “публічні заяви, зроблені державними органами” як будь-яку заяву, яка стосується кримінального правопорушення і яка походить від органу влади, який бере участь у кримінальному провадженні щодо цього кримінального правопорушення, наприклад, судових органів, поліції та інших правоохоронних органів, або від іншого органу державної влади, наприклад міністрів та інших державних службовців. Зобов’язання не називати підозрюваних чи обвинувачених винними не повинно перешкоджати державним органам публічно поширювати інформацію про кримінальне провадження, якщо це вкрай необхідно з міркувань, пов’язаних із кримінальним розслідуванням, наприклад, коли оприлюднюється відеоматеріал і громадськість попросила допомогти у встановленні ймовірного виконавця кримінального правопорушення або в суспільних інтересах, наприклад, коли з міркувань безпеки інформація надається жителям району, постраждалого від ймовірного екологічного злочину або коли прокуратура чи інший компетентний орган надає об’єктивну інформацію про стан кримінального провадження з метою запобігання порушенню громадського порядку. Використання таких причин повинно обмежуватися ситуаціями, в яких це було б розумним і пропорційним, беручи до уваги всі інтереси. У будь-якому випадку спосіб і контекст, у якому поширюється інформація, не повинні створювати враження, що особа є винною до того, як її провину буде доведено згідно із законом.

⁵³ Directive (EU) 2016/343 of the European parliament and of the council of 9 March 2016 on the strengthening of certain aspects of the presumption of innocence and of the right to be present at the trial in criminal proceedings <<https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2016/343/oj/eng>> (accessed 30.12.2024).

Директива встановлює обов'язок для держав-членів вживати необхідних заходів для забезпечення того, щоб, доки вину підозрюваного чи обвинуваченого не було доведено згідно із законом, публічні заяви органів державної влади та судові рішення, крім тих, що стосуються вини, були такими, що не створюють враження винуватості особи.

Тягар доказування, згідно з директивою, має повністю бути на прокуратурі як на органі публічного обвинувачення. Також директива встановлює право на справедливий судовий розгляд, право на перегляд судових рішень та право на захист адвокатом.

Важливою є також прецедентна практика Суду справедливості Європейського Союзу, а саме попереднє рішення у справі C-310/18 PPU “Спеціалізований суд Болгарії проти Емілія Мілєва”. Справа стосувалася рішення про обрання особі запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Суд справедливості стверджує, що Директива 2016/343, зокрема її ст. 3 і ст. 4(1), не перешкоджають прийняттю попередніх рішень процесуального характеру, таких як рішення, прийняте судовим органом про продовження попереднього ув'язнення, засноване на підозрі або викривальних доказах, за умови, що такі рішення не визнають особу, яка перебуває під вартою, винною. Крім того, оскільки у своїх запитаннях суд, який посилається, прагне з'ясувати обставини, за яких може бути прийняте рішення про досудове ув'язнення, і має сумніви, зокрема, щодо ступеня визначеності, який він повинен мати щодо виконавця правопорушення, правила, що регулюють дослідження різних форм доказів, і обсяг викладу причин, які він зобов'язаний надати у відповідь на аргументи, висунуті перед ним, такі питання не регулюються цією директивою, але скоріше підпадають під дію виключно національного законодавства. Суд ЄС підсумовує, що ст. 3 і ст. 4(1) Директиви 2016/343 повинні тлумачитися як такі, що не перешкоджають прийняттю попередніх рішень процедурного характеру, таких як рішення, прийняте судовим органом про те, що попереднє ув'язнення має продовжуватися, які ґрунтуються на підозрі або на викривальних доказах, за умови, що такі рішення не визнають особу, яка перебуває під вартою, винною. Однак ця директива не регулює обставин, за яких можуть ухвалюватися рішення про досудове ув'язнення. Наведене вище рішення показує нам своєрідний виняток з презумпції невинуватості, а саме питання про обрання запобіжних заходів. На думку Суду справедливості, такі дії не впливають на невинуватість особи, а лише є частиною слідства, яке і має встановити істину щодо винуватості чи невинуватості особи⁵⁴.

⁵⁴ Judgment of the Court (First Chamber), 19 September 2018 in Case C-310/18 PPU, request for a preliminary ruling under Article 267 TFEU from the Spetsializiran nakazatelen sad (Specialised Criminal Court, Bulgaria), made by decision of 11 May 2018 <<https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=Directive%2B2016%252F343&docid=205876&pageIndex=0&doclang=EN&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=15841877#ctx1>> (accessed 30.12.2024).

Висновки. Підсумовуючи проведене дослідження, автори дійшли такого висновку. По-перше, категорія презумпції невинуватості є недостатньо дослідженою серед наших науковців, проте постійно перебуває у фокусі уваги Європейського суду з прав людини та інших судових установ національного та європейського рівнів. По-друге, ЄСПЛ встановлює, що презумпція невинуватості поширюється не лише на процес досудового розслідування, а й на текст рішень, висловлювання осіб та вирішення цивільних позовів за наслідком розгляду кримінальних проваджень. По-третє, досліджено, що право ЄС також містить важливі критерії щодо презумпції невинуватості, що передбачені Європейською хартією про основні права та директивами ЄС.

REFERENCES

Bibliography

Edited books

1. Kaplina O, 'Stattia 62', *Konstytutsiia Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar* (R Stefanchuk, O Petryshyn zah. red., Nats. akad. prav. nauk Ukrainy, Konst. Sud Ukrainy. Pravo 2024) 444–445.
2. *Ohliad praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny z 1 sichnia do 15 chervnia 2020 roku* (O Drozdov, R Babanly, O Drozdova, O Tarasenko, Kyiv 2020).
3. *Ohliad rishen Yevropeiskoho sudu z prav liudyny (hruden 2020 roku)*. Rishennia za period iz 01.12.2020 po 24.12.2020 (O Yu Tarasenko, D P Mordas, R Sh Babanly vidp. za vyp., Kyiv 2021).
4. *Ohliad rishen Yevropeiskoho sudu z prav liudyny (serpen – hruden 2022 roku)*. Rishennia za period iz 01.08.2022 po 31.12.2022 (O Yu Tarasenko, D P Mordas, R Sh Babanly vidp. za vyp., Kyiv 2022).

Journal articles

5. Basysta I, Blahuta R, Drozdov O, Drozdova O, Khytra A, 'Analysis of the admissibility of establishing the circumstances of intentional deprivation of life of the testator by the heir in a civil case through the lens of the presumption of innocence, the practice of the European Court of Human Rights' [2024] 3(7) *Social & Legal Studios* 137–147.
6. Zavtur V, Torbas O, 'Pravo osoby vvazhatysia nevinuvatoiu doty, doky yii vynu ne bude dovedeno v zakonnomu poriadku: mizhnarodni standarty ta dosvid vitchyznianoi normotvorchosti' [2023] 1(38) *Pravova pozytsiia* 178–183.
7. Tertyshnyk V, 'Prezumptsii nevinuvatosti: intehralna pravnycha zasada ta yii zastosuvannia u razi vykonannia funktsii zakhystu' [2018] 2(11) *Pravova pozytsiia* 146–153.
8. Chumak K, 'Prezumptsii nevinuvatosti u natsionalnomu zakonodavstvi i praktytsi Yevropeiskoho sudu z prav liudyny' [2017] 2 *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy* 177–183.

Newspapers articles

9. Drozdov O M, Drozdova O V, 'Prezumptsii nevinuvatosti Vs Vidshkoduвання v razi sudovoi pomylky (sprava YesPL "Nilon ta Khallam proty Spoluchenoho Korolivstva")' (Sudovo-iurydychna hazeta, 17 chervnia 2024) <<https://sud.ua/uk/news/blog/303468-prezumptsiiya-nevinuvatosti-vs-vidshkoduвання-v-razi-sudovoyi-pomilki-sprava-yespl-nylon-ta-khallam-proti-spoluchenogo-korolivstva>> (accessed 30.12.2024).

Oleksandr Drozdov,
Olena Drozdova,
Volodymyr Kovtun

THE PRESUMPTION OF INNOCENCE AS AN AXIOLOGICAL
AND NORMATIVE PHENOMENON:
A CONCEPTUAL ANALYSIS OF EUROPEAN CASE LAW

ABSTRACT. The presumption of innocence is one of the key principles of criminal procedure which guarantees fairness of proceedings and protection of human rights. In the context of Ukraine's European integration, it is of particular importance to analyze its doctrinal and regulatory content through the prism of the European Convention on Human Rights, the European Union Charter of Fundamental Rights, and the case law of the European Court of Human Rights and the EU Court of Justice.

The purpose of the study is to provide a comparative legal analysis of the development of the concept of presumption of innocence in the case law of the ECtHR, to identify the main approaches of the Court to its application in criminal proceedings and related proceedings, and to assess their implementation in Ukrainian legislation and law enforcement. Particular attention is paid to the standards of proof of guilt, ensuring a balance between state interests and individual rights, as well as the risks of violation of this principle in the practice of Ukrainian courts and law enforcement agencies.

The study identifies the following key approaches of the ECHR to the presumption of innocence. The inadmissibility of premature public statements by officials and state bodies that may form public beliefs about a person's guilt before a verdict is passed. The wording of court decisions should exclude any hints of guilt in the absence of a guilty verdict. The presumption of innocence also applies to post-criminal procedures – a person cannot be considered guilty in administrative or civil cases without a court decision. Administrative sanctions may be imposed, but they should not acquire the characteristics of criminal punishment and should not contradict the presumption of innocence. The denial of compensation after a conviction has been overturned does not automatically violate the presumption of innocence, unless it hints at actual guilt. Shifting the burden of proof to the defense contradicts the principle of the presumption of innocence and is a violation of Article 6 of the Convention.

The study confirms the complex nature of the presumption of innocence and the need for its strict observance in all areas of law enforcement in accordance with the ECHR standards. The conclusions of the study can be used to improve the Criminal Procedure Code of Ukraine, to bring its provisions in line with European standards and to introduce additional guarantees for the protection of the rights of accused persons.

KEYWORDS: criminal proceedings; principles of criminal proceedings; final decisions of the Supreme Court; legal positions of the Constitutional Court of Ukraine; case law of the European Court of Human Rights; case law of the EU Court of Justice; European Union law.